

1995 чылдың август
31-ге үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 27
(18760)

2016 чылдың
март 15
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

Электроннуг почта:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

КЫШТЫ ҮДЕП, ЧАСТЫ УТКААННАР

Частың башкы айы келирге, орус чонунуң езу-чаңчылдарында Масленица байырлалын демдеглээри чылда не хөглүг, солун оюн-тоглааларның ээзи. Орус чон-биле бир баг кылдыр инежи алгаш, бистиң республикада ттап турар өске нацияның чоннары үе-төөгүдөн бээр тыптып келген ыралды марттың 7-ден 13-ке чедир ырлааннар.

Неделя дургузунда үргүлчүлөп турган байырлалды Кызылдың бүгү оларарына, библиотекаларына, тумак, дээди өөрөдиге черлеринге, чажылчы коллективтерге эртип, орус чонун ол байырлал дугайында ыры-ору, танцы-самы болгаш өске-даа чы-хөглүг оюннары болган.

Оларның аразындан эң-не кол чылының бирээзинге блиныны чыгарып, ону дүрген чиириниң

талазы-биле мөөрей кончуг солун болган. Орус чонунуң езу-чаңчылдарындан алгаш көөрге, быжырган блинылар хүн-биле дөмей төгерик, сарыгымаар өңүг боорга, ону хөйүнү чипкен кижиге хүннүң күчү-күжү, кайгамчык энергиязы ол кижиге дамчып кээп, ол кижиге бүгү чыл ишинде бистиң сарыг өртемчейивиске таваржып кээр бергелерге черле торулбайн, ону чииги-биле аяп эрте бээр деп ханы утка кирген.

Ынчангаш ол бүдүн неделя дургузунда өг-бүле блиныны хөйү-биле быжырып, кожаларына, эрткен-дүшкен чонга хөйү-биле үлөп бээр болза, ол кончуг эки чаңчыл деп санаттынар. Чаа чылда чиик-чаагай, чоруу чогуңгур, ааскежиктиг болур. Ынчангаш шаг-төөгүдөн бээр-ле орус чон ол езулалы аажок ханы сүзүк-биле сагып чоруурлар.

Масленица байырлалының эң-не

түңнел оюннары эрткен улуг-хүнде Кызылдың Арат шөлүңгө болган. Мооң мурнунда чылдарда эрттирбейн турган орус чонунуң национал хөгжүм херекселдеринге ойнаарына тускай мергежилдиг болгаш бот-тывынгыр хөгжүм ойнакчыларының мөөрейин кызылчылар болгаш ооң аалчылары улуг сонуграл-биле көргөннер.

Бистиң республикада хамаанчок, Россияның аңгы-аңгы булуңнарында ады-сураа алгаан орус улустун «Октай» деп фольклор-этнографтыг ансамблиниң хөгжүмчүлери сцена кырында, хөгжүмгө үдеди алгаш ырлап үнүп кээрге, Арат шөлүнүң аңгы-аңгы булуңнарына турган, байырлалды сонуграл келген дыштаныкчыларның хөй кезии ынаар сөктүп эгеледи.

(Уланчызы 2-ги арында). ➡

Тываның Баштыңының ажыл-херээ

КЫЗЫГААР КОЖУУННАРДА МАЛДЫ ДЕМДЕКТЕП ТАҢМАЛААРЫН НЕГЭЭН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун удуртулгазы-биле эрткен Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Тес-Хем, Эрзин кожууннар-биле видеоконференция үезинде Кызыгаар комиссиязы кызыгаарда чурум хажыдышкыннарына удур дээштиг хем-чеглерни алырын сайгарып чугаалашкан.

Кызыгаар комиссиязының ажылынга Россияның Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң, Россияның Көдээ ажил-агый хайгааралының Тыва Республикада база Хакас Республикада эргелелиниң, Россияның Федералдыг миграция албанының Тыва Республикада эргелелиниң удуртукчулары, ТР-ниң Дээди Хуралының депутаттары, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Тес-Хем, Эрзин кожууннар чагыргаларының даргалары киришкен.

Каттышкан комиссияның российжи талазының ажылы бо хүнде ам-даа кошкак дээрзиниң бадыйкалы — күрүне кызыгаарына чоок чыдар девискээрде малды кадат чок тудуп турары. Тываның кызыгаар чогу черлериниң чурттакчылары 2013 чылда — 51, 2014 чылда — 52, 2015 чылда — 58 катап малын Россия Федерациязының девискээринден үндүр, Моолдун девискээринче кири одарлаткан таварылгаларны бүрүткээн. Бо таварылгаларда Моол таладан Россияның девискээринче чараалаар аарыг, калчаа аарыг, бужар-думаа, чума, сибирь язвазы дээш, өске-даа аарыгларны кирип болур айылы бар. Тываның чамдык кызыгаар кожууннарында малга профилактиктиг база эпизоотияга удур хемчеглер чорударына тускай дериттинген карантин черлери амдыгаа чедир чок.

Сайгарылга соонда Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың Көдээ ажил-агый яамызының удуртулгазына база кожуун чагыргаларының даргаларына, кызыгаар кожууннарда малдарның учедун тургузуп, демдектээр, таңмалаар, дугаарларының билдингир системазын хандыраар даалганы берген.

Малды албан таңмаладырының негел-депериниң дугайында хоойлужудулга актызын хүлээп алыр ажил чоруп турарын ТР-ниң Дээди Хуралының Айыыл чок чорук, эрге-хоойлу база кызыгаар айтырыгларының талазы-биле комитет даргазы Виталий Бартына-Сады дыңнаткан.

Тываның девискээринде малдың учедун чурумчудар талазы-биле нормативтиг эрге-хоойлу, организастьыг болгаш практиктиг комплекстиг хемчеглерлиг «Орук» картасын ажилдап кылырын көдээ ажил-агый сайыды Юрий Тын-оолга дааскан.

Тываның Ветеринарлыг хайгаарал албанына (Саая А.М.) база Юстиция херектериниң талазы-биле ТР-ниң яамызына (Абрамова А.А.) Тыва Республиканың девискээринге карантин шөлүн тургузарына база аңаа ветеринарлыг чурумну хандыраарын дүрүм-биле быжыглан нормативтиг эрге-хоойлу актызының төлөвилелин ажилдап кылып даалганы берген.

gov.tuva.ru

Хүннүң медээлери

БАШТАЙГЫ ҮЛЕТПҮР ПАРЫГЫ
АЖЫТТЫНАР

2016 чылда ажыттынар бирги үлетпүр парыгына тудуг материалдары бүдүрер, ыяш болбаазырадыр, мебель белеткээр үлетпүр бүдүрүлгелерин тургузары планнаттынып турар.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун даалгазын езугаар ТР-ниң Экономика яамызы регион төлөвилелдериниң федералдыг шилилгезинге киирери-биле эргежок чугула документи-лерни долдурар ажылче кирипкен.

Келир үдеги үлетпүр парыгының концепциязын болгаш төлөвилел ажилдап кылыр черни эрттирген конкурстун түңнелин езугаар эрткен неделяда тодараткан. Ол Москвада «ФОК» (Финансовый и организационный консалтинг) деп компания болган. Үлетпүр парыгының турар черин дугурушкан, ону бажың тудар комбинат турган девискээрни тускайлаар деп шиитпирлээн, ооң ниити шөлү 30 гектар. Төлөвилелди ажилдап кылыры-биле чергелештир парк девискээринде тудугларны болгаш оран-саваларны хөлөзилеп алыр азы ээлээр кижилерни база дилеп турар.

Ол паркты тудары-биле

Тываның эрге-чагыргалары «Үлетпүрнү сайзырадыр болгаш ооңчижилгеге киржир аргазын бедидери» күрүнө программаның «Индустриалдыг парктар» ишти-ки программаның акша-хөрөңгизин хаара тударын планнап турар. Республиканың Экономика яамызының дыңнатканын езугаар алырга, акшаландырышкынның ниити түңү 200 млн. рубль, ооң иштинде республиканың үлүү 5 хуу, федералдыг бюджеттин — 95 хуу. Ол акша-хөрөңги-биле парктын инженер инфраструктуразын, ынаар кирер орукту, бүдүрүлгө шөлдерин болгаш объектиге эргежок чугула өске-даа чүүлдерни тудар.

Өске даалгалар-биле чергелештир Шолбан Кара-оол үлетпүр парыгында оран-саваларны ээлээр кижилерге орулга болгаш өңчү-хөрөңгү үндүрүүнге көргүзүп болур чиигелдерини база санаарын яамының специалистеринге дааскан. Оон аңгыда төлөвилелдин киржикчилери МСП Банкының болгаш Ажаалга банкызының социал хергелелдерге көрдүнген чээли-лерин база ап болур.

ТР-ниң албан-езузуң сайтызындан.

ЭЗИРИКТЕРНИ ШИНЧИИР

Хөй-ниити черлеринге эзир-рик чорааш сергедир черге кирген кижилерни шинчииниң талазы-биле эмчи кабинетин тургузарының дугайында Кызыл хоорайның мэриясының саналын Тываның медицина организациялары деткээнер.

Ол хемчегни чорудуп турар чылдагааны — ыңдыг кижилерниң өкпе аары, СПИД болгаш өске-даа хамчыктардан аараанын илередип тывары. Ол төлөвилелге киржир күзелдин өкпе аарылары эмнээр диспансер, СПИД төвү, кеш аарылары

эмнээр диспансер, дүрген дуза чедирер станция илереткеннер.

Ол сергедир черге кирген хамаатыларны дүрүм езугаар 3-4 шактан хөй үеде туттас. Ол үениң дургузунда үстүнде адаан эмнелге албан черлериниң специалистери шинчилгени долузу-биле эрттириптер.

Амгы үеде кабинетти эргежок чугула эт-сеп аймаа, өске-даа дериг-херекселдер, автотранспорт-биле четчелээриниң айтыры шийтирлетиин турар.

Кадык камгалал яамызының медээлеринден.

КАА-ХЕМДЕ БЕЛЕТКЕЛ
ЧОГУМЧАЛЫГ

Сөөлгү чылдарда Каа-Хем кожуунда өрт айылы өскелерден хөй, өрттенген чер улуг болуп турарын амыдырал көргүскен.

Эрткен чылдың июльда ийи суурга айыыл тургузуп келген өрттү өжүрери-биле өртке удур федералдыг албанның Кемерово областа каттышкан ийи отрядын хаара тудар ужурга таварышкан. Ол кожууннун чурттакчылыг 11 суурунун сези аргарыга чоок черлерде турар, ыңчангаш арга-арыг өртү чурттакчылыг ол черлерге хөрлээлөп чеде бээриниң айылы улуг болуп турар.

СФО-нун Ветеринар аразының комиссиязы Каа-Хем кожуунда онза байдалдың болгаш өрт айылының дугайында хуралын Сарыг-Сеп суурнун чагыргазына эрттирген. Оон аңгыда ол черниң ажилдакчылары кожуунда чаңгыс аай дежурный-диспетчер албанының дежурныйлаашкынны органи-застаанын, Сарыг-Септиң өртке удур химия станциязының техниказын болгаш документи-

лер-биле ажилын, арга-арыгны агаардан камгалап турарын хынап көргөннер. Кундустуг суурда өртке удур эки тура команданың ажилын база сонугааннар.

Каа-Хем кожуун чагыргазының даргазының хүлээлгезин күүседип турар Алексей Чалаң-оол кожуун бюджетинде бо чылын 200 муң рубльди Каа-Хемниң девискээринге онза байдалдарны болдурбазына көргөн дээрзин дыңнаткан. Берге байдал тургустунуп келгенинден транспорт ачы-дузанын чедирер, эм-таң-биле хандыраар, аъш-чем эккээр черлер-биле керээлер чардынган. Чурттакчы чонга үн-биле дыңнадыг кылыр көжүп чоруур автомашиналарны органи-застаан. Көдээниң 11 суурларын, 86 арат, тараачын ажил-агый-ларын болгаш малчыннар турлагларын дескиндир 2015 чылда аңдарган, 2016 чылда ону чаартыр, ол ажилды күүседир күш болгаш акша-хөрөңги бар дээрзин чагырга даргазы дыңнаткан.

ОБЯ-ның медээзинден.

КЫШТЫ ҮДЕП, ЧАСТЫ УТКААННА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Олар уран талантызын чыгылып келген чонга бараалга-дып, орус чоннун шаг-төөгүден бээр ырлап чораан ырыларын, уттундуруп бар чыдар езу-чаңчылдарын, танцы-самын бедик деңгелге күүседип, ону көөр дээш келген чоннун бедик үнелелин алдылар. Ынчангаш оларны сценаже диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле катап-катап чалап ап турдулар.

Далгандан кылган янзы-бүрү ассортиментиниң чөмнөрин, торттарын кылырының талазы-биле бистиң республикада адысураа алгаан «Эдем» деп кызыгаарлаттыг ийитилелдин ажилдакчыларының «Мас-леница силерниң өдээрдерге келди-ле, эжиңерни дүрген ажыдыңар» деп далгандан, хөй блинылардан быжыргаш, кылып каан композициязы байырлалдың киржикчилерин уран-чаражы-биле кайгаткан.

Ол композицияның чанынга кижилер бүрүзү доктаап, магадап көрүп, ону кылган мастерлерни алгап-мактап турганнар. Байырлап адакталып эгелээр, олар кончуг чараш херимниң «Бажың» чидиг бижектер-биле торт кескени ышкаш кылдыр бузуп, кескеш, чонга бичиилөп үлөп бердилер. Ону чиирге, ам-даннын, экизин чүү дээр боор.

Эң-не солун оюннарның бирээзи, тургузуп каан чагы бажын-че үнгөш, ооң шыпшык бажында азып каан өрттектиг белекке че-дип, ону дүжүрүп алырының талазы-биле мөөрейни көөр дээш келген чон хөй болду. Кылайтыр хаарылдааш, тургузуп каан чагыны өрү ону кускаптап алгаш, үнгөн аныяктарның хөй кезии узуну 10 метр бедик чагының чартыгына безин четпейн чыт-каш, дедир бадып кээп турдулар.

Бай-Тайга кожуундан келген, марафон чарыгына 2012 чылда республика Наадымына чемпионнаан Айажи Сааяның адын микрофон дамчыштыр чарлаптарга, ол чагы чанынга келгеш, бичии сула шимчээш-киннер кылып алгаш, чагыны ийи холу-биле кускаптап, шалыпкын үнүп эгелээш, ооң бажына бичии болганда чеде бергеш, шаңналынга электри-

биле шай хайындырар доңгуунун ээзи болду.

Чагы бажынче үнериниң талазы-биле эң бир дугаарында четкеннерниң бирээзи-биле ужуражып, сонугаан айтырыг-ларымны аңаа салырымга, ол мынчаар харыылады:

— Мооң мурнунда чылын база чагыже үнер мөөрейге киришкен мен. Ынчан чагы бажынга азып каан шаңналга 1 метр бичии-ле ажыг чер четпейн баргаш, холдарым, буттарым шылап турупканындан, оон өрү үнер кандыг-даа арга чок апаарга, дедир бадып келген мен. Бо удаада чедиишкин мээң таламда болду.

Чагыны өрү үнери дыка берге чорду. Эгезинде холдарымны, буттарымны деңге шимчедип тургаш, 2 метр хире черде чагыны долгандыр суг-биле куткаш, доңуруп каан чылгыр дошту эрттип алыры берге. Ол кезек черге тайгыры аттыг. Ону эртип алгаш, улаштыр үнүп ораарымга, холдар шуут билинместеп эгелээр.

Ол өйде чагыны ийи бут-

Айажи Саая.

тарым-биле кыскашта алгаш, холдарымны бичи тандырып алгаш, ам дап чагының бажынга четтим. дескиндир турган чүс-чүс мени хөй-аът кирип, де күш улам кирерин эскерд.

Хөглүг-баштак, ырылуг орус чоннун на езу-чаңчылдарлыг хө киннериниң эң-не төн савандан кылган кижилер хожукуну отка өртөткен. улус кыш-биле байыр часты уткудулар. Ол ыш долгандыр чыылган көрүк чылын агаар-бойдус өрч тараа-быдаа, үнүш-дүжү болурун күзеп турганнар.

Ам орус чоннун ба улуг езу-чаңчылы чөмни шеглеп чиириниң талаз марттың 14-тен апрельди чедир постузу эгелээн.

Ам силерге Кызы Арат шөлүңге орус чон чаңчылдарында хөглүг-янзы-бүрү оюн-тоглаал байлак кышты үдеп, часты байырлалындан фотореп бараалгаттым.

Владимир ЧА
Авторнун тырт чур

ТОЖУНУҢ САЙГАРЛЫКЧЫЗЫ

«Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө»

Сайдаш Кол.

«Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөткөн тыя чоннун амыды-тыныче ханылап, езулуг-лазыралды ап эгелзэн төлө-елдерниң бирээзи. Ооң то-тай херечизин эрткен чылдың чүзүндө Кызылга болуп эрт-делгелге-ярмарказындан-тен бис. Аңаа Тываның бүгү-ууннарындан бо төлөвилел-азы-биле ажил-агыйын-ишкенин чорудуп турар сайгарлыкчылар, арат-тараажылар, аңчылар, ыкчылар кылып бүдүргөн-аннарының, аш-чеминиң-кизин боттары кээп делгеп,-ылааннар.

Току кожунунуң Тоора-Хем-уу сайгарлыкчы Сайдаш-сеевич Кол ол черниң бир-аа балык аймаандан кылган-ангы аш-чегин, янзы-бүрү-ын делгелге-ярмаркага-ан. Ооң ыштап каан кадыр-ын, ак балыын, доңурган-танын, мыйыдын, мези-ярмарканың киржикчилери-үн бирги чартында-ла-узу арыдыр садып алгаш-аннар.

оокта чаа Току кожунуң-ан-биле чедип, Сайдаш-сеевич Колдуң кылып чо-п турар ажил-ижи-биле та-тым. Ол балык тударындан-да, Тоора-Хемде ийи ка-тылар бажыңың база ээзи-у. Ол ында өске черлерден-икчылап, туристел, аян-чо-ылып келген улустуң чүгле-таарыңа таарымчалыг бай-арны тургускан эвес, а аал-р бажыңыңда хөй-ниитиниң-енилге чери «Чазылар»-афени, ол ышкаш үлетпүр-аннарының садыын база-ып алган ажилдап турар. алчылар бажыңың чы-ырык, арыг өрээлдеринге-бээрге, ооң шалазында-бүрү өңнерлиг хевистер-аткан, өңнүг телевизорла-стол кырында дүргөн шай-ндырып ижер электрилиг-ууларны аяк-шынаа-биле-елеп салган. Аалчылар-ыңың адаккы кадында-ылар» деп кафезинге кире-ге, оларның боттарының-ыкчылар бригаданың-биле Току черниң хемнер-еринден туткан балыкта-ан кылып каан янзы-бүрү-ртиментилиг котлетаны,-ыны, тефтелини, фарштап-балыктан кылган хемнерни-ге, амданнын чүү дээр.

айдаш Алексеевич-биле-ежип, чугаалажып олурум-

Бичимде ыглап-сыктап-ш, ачамны үргүлчү эдерер-ин мен. Элзэн улгадып, эр-ымга, ачам мени аңаарда,-ктаарда, үргүлчү эдертип-ш, эш кылып, дузалакчызы-ыр алгаш чоруур апар-ынчангаш аңаарының,-ктаарының нарын аргала-езу-дүрүмнерин ачамдан-ар тургаш-ла шиңгээдип,-нип апкан боор мен деп-п чоруур мен – деп, ол чу-ады.

уу сайгарлыкчы кылдыр-аш 2009 чылда-ла ажилдап-ээн. Ооң соонда, «Шын»-ндан номчуп алгаш-рес-

публикага 2013 чылдан эгел-зэн «Чаңгыс суур – чаңгыс-бүдүрүлгө» деп төлөвилелге-киржир сорулганы кады ажилдап-турар эштери-биле салып алгаш, аңаа херек документиленни-чыып кирипкеннер.

Балыкчылар бригаданы эң-баштай хөнүп чадап, бергелер-ге таваржып турганын Сайдаш-база чугаалап орду. Шынап-ла, кандыг-даа ажил-херекти шууда-дып эгелээрде, каалама ак орук-кайда боор. Сайдаш Алексеевич-оларның мурнунга тургустунуп-келген бергелерге дүжүп бер-бейн, берге байдалдардан уш-тунуп үнөр дээш, чогуур хемчег-лерни ап чорудуп турган.

Чайгы үеде хөй четкилерни-хөлче, кежээ хүн чүгүрүүнче-кирип турда, салып эгелээш, караңгылап келгенде доозар. Оон эртенинде, хүн үнмээнде-ле, ону кезип, туттунган балыктар-ны четкилерден дүргени-биле-уштуп эгелээр. Оон башка чаа-хүннүн херелдери даглар ар-тындан харап үнүп кээрге, балык-баксырап эгелээр.

Ооң соонда олар тудуп ал-ган балыын одаанга эккелгеш, шуптузунуң ишти-хырын аштап, чакпаларын адырып, йод чок-тус-биле дузааш, соок черже-сугар. Ынчап турда-ла, хүннүн-чарты эрте бээр. Дараазында-балыктарны ыштаарынче кирер.

Кышкы үеде балыктаары оон-

холдарын суп тургаш, чыннып-ап турар. Ол хире күштү, тура-сорукту үндүрүп тургаш, тудуп-алган балыын олар Кызылга-келгеш, 1 килди 250 рубльге-садып турары ындыг-ла хөй-эвес акша ышкажыл. Оларның-Тождун Кызылга чедир, оон-дедир чоруур оруунга үндүрер-кывар-чаар материалдарының-чарыгдалдарын санап көрүңер-даан.

Ол чүгле бодунга ажык-кон-чаа, орулга кирип албайн 5-6-кижиниң өг-бүлөзи аштыг-чем-ниг болзун дээш, немелде ажил-чын олуттарны база тургузуп, дыка хөй садып алыкчыларның-хүн бүрүде чегинге херек балык-аймаан арыг оранының хемнер, хөлдеринден туткаш, чонунга-садып турары ол ышкажыл.

Шупту-ла чүве берге дээш-олурбайн, кандыг-даа ажилды-билдиги удуртур болза, орулга-лыг кылдыр ажилдай бээриниң-аргазы бар дээрзин Сайдаш-Алексеевичиниң кылып чорудуп-турар ажилы херек кырында-бадыткап турар.

Эки ажилды чорударының-чаа үеиң технологиязынга, не-гелделеринге дүүштүр чижил-гелиг рынок экономиказынга-киржи, туржуп шыдаар кластер-лиг хевиринче, азы мөөңнөп, бөлүглөп каан адыр аайы-биле-янзы-бүрү бичии бүдүрүлгелери-тургузарын үе негеп келген.

Балыкчылар бригаданың кежигүннери Альберт Яндыхөө, Арашан-оол Ак, Артыш Сандык оларның кышкы балыктаашкын үезинде туткан балыын шоодайлап турары

даа берге. Оларның балыктап-турар хөлдериниң дожу 1 метр-ажыр хандыр доңа бээрге, ону-ояр, четкилерни оюп алган бир-черинден киригеш, 60-70 метр-ырак черге база дошту ойгаш, четкиниң бир ужу оон ужулгаш, ону база быжыглар. Кышкы-үеде четкини 1-2 хонгаш эзер, оон башка четкиге туттунган-балык база баксырап, үрелип-болур.

Четкиге туттунуп келген-балыктарны адырып алыры-оон-даа берге. 30-40 градус-соокта ону четкиден кызыл хол-биле адырып алырын бодап-даа көрүңер. Ынчангаш балык-чылар доңа берген холдарын-чылдырда, чылыг черге эвес, а четки уштуп ап турган суунче

Ол талазы-биле бистиң-республиканың Току кожуну-ну балык ажил-агыйын чаа-үе-чадаже көдүрүп, балык ту-дар, ону болбаазырадыр бичии-бүдүрүлгелери тургузарыңа-эң-не таарымчалыг черлерниң-бирээзи деп бодаар мен. Ол-ажылды ук кожунда шимчедип-эгелзэн сайгарлыкчыларның-бирээзи — Сайдаш Алексеевич-Кол.

Ол 5 кижиден тургустунган-балыкчылар бригаданын тур-гускаш, кожунуң девискээ-ринде Оюктаар-Хөл биле Ноян-Хөлдерде балыктаар черлерни-керээ езугаар чарып алган. Ол-балык тудар баазаларының-кайызында-даа бажыңарны, баяларны туткаш, электрилиг

УАЗ-452 маркалыг автомашина, чүкк чүдүрер ГАЗ-66, МТЗ-80-дээр трактор, харга халыыр 1-«Буран» машина болгаш хөй-саны эки шынарлыг четкилер бар.

Кадыргы, шортанны ыштааш, доңургаш-даа, чонга садып-турар. Бир эвес Тождун өске-балык тудукчулары бүдүрүп-алган продукциязын Кызылга-колдуу эккелбес болза, Сай-даш Алексеевич Колдуң ажилы-олардан шуут өске. Ол Кызылда-көдээ ишчилерниң, араттарның-бүдүрүп алган барааннарын дел-геп, сайгарар, садар «Сайзырал»-деп төпте доктаамал садыглар-тускай черни арендап алган. Ынчангаш ол үе-үлөп белеткеп-алган балыын аңаа эккел, садып-турар. Кызылчылар болгаш ооң

генераторларны база салып-алган. Чылда-ла 15 тонна ба-лыкты бүдүрүп үндүрериниң-талазы-биле керээни чарып-алгаш, «Чаңгыс суур – чаңгыс-бүдүрүлгө» деп республи-ка хемчээлдиг төлөвилелде-мурнуку одуругже кире берген-сайгарлыкчыларның бирээзи.

Балыкчылар бригаданың-дериг-херекселенде 11 метр-узу дурттуг ыяш хеме, киж-бүрүзүндө бичии ыяш хемелер, аалчылары ол сайгарлыкчының-турар черин эки билир болгаш, ооң бүдүрүп үндүргөн продукция-зын хүннүн бирги чартында-ла-арылдыр садып алгаш баар. Ынчангаш чоннун ортузунда-кончуг херегелдиг, үнелиг өске-аш-чем барааннарындан ылга-вырлыг аш-чем аймаа апарга-ны ол ышкажыл.

Шынап-ла, кандыг-даа-адырның шыырак удуртукчу-зу бурунгаар көрүштүг ажил-дап турар болбайн аан. Ооң-бир тодаргай чижээн Сайдаш-Алексеевичиниң балык ажилы-моон-даа соңгаар республикага-канчаар сайзыратса экизиниң-талазы-биле план-төлөвилелин-көрүп оргаш, сайгарып көрдүм.

Ол, шынап-ла, чаа үеиң негел-делеринге дүүштүр чижилгеге-киржип шыдаарының талазы-биле чугула херек чүүл чорду. Ынчангаш Току кожунуң-балык тудар талазы-биле хуу-сайгарлыкчызы Сайдаш Кол-үеиң маңындан чыдып кагбас-дээш, балык тудар бүдүрүлгезин-амгы үеиң чаа техниказы-биле-хандырып, четчелеп алыр-дээш, чаа туткан балыкты-дораан-на соодарыңа херег-леттинер ГАЗ маркалыг рефри-жераторну, балыкты ыштааш, кадырарының талазы-биле-модульдуг цехти сатчып бээрин-Тыва Республиканың Чазаандан-Көдээ ажил-агый яамызындан-болгаш Току кожунуң удур-тукчуларындан дилеп, «Чаңгыс-суур – чаңгыс бүдүрүлгө» деп-тускай бизнес-планны тургузуп-алгаш, амгы үеде төлөвилелге-хамаарыштыр ону херек кырын-да боттандыраар дээш, кызып-чоруп турар.

Ол бүгү планнап алган чүүл-дери херек кырында ботта-ны бээр болза, Сайдаш Кол-чылда-ла 15 тонна балыкты эки-шынарлыг кылдыр болбаазы-раткаш, республиканың найы-сылалыңа, Току кожунга эки-шынарлыг бараанны бүдүрүп-бээр сорулганы бодунуң мур-нунда салып алган ажилдап-турар. Ол бүгү планнары херек-кырында боттаны бээр болза, ол-немелде ажилчын олуттарны-база тургузуп болур.

Владимир ЧАДАМБА
Авторнуң тырттырган-чуруктары.

90 ХАРЛААР КЫРГАН-АВА

Бистин өбелеривис көшкүн амыдыралдан чаа сууржуң амыдыралче шилчип, куруг чыткан черлерге бажың-балгат тудуп, көдээ ажил-агый, культура, өөредилге талазы-биле улуг чаартылгаларны чедип алганнар. Караа-биле көрүп, холу-биле тудуп чорбаан ажилдарын безин кылып, дыка-ла ажил-ишчи, карак кызыл чорааннар-дыр. Ооң чаңгыс чижээнге, кайгамчык чараш бойдус чурумалдыг төрзэн черим Улаан-Бырааның улуг назылыг энезинин дугайында бижип көрейин. Ооң адын Сенди-Сүрүң Бады-Байыровна Ондар дээр. Удавас апрель 12-де эрги чыл санаашкыны-биле 90 харлаар кырган-ава ам-даа адак-бышкаа чиик-сергек ажитөлүнүн аразында чурттап орат.

Кырган-аваның чаш үези чараш бойдус чурумалдыг Бозага, Шелеге деп черлерге, авазының улустарының аразына эрткен. Ол 9 харлыг турда авазы чок апаарга, ачазы биле кырган-ачазының чанынга арткан. 13 харлыында хөөкүй адазы база «кызыл-дустай» берген. Кадыг-берге-даа бол, амыдырал чаңгыс черге турар эвес, 1943 чылда Ийме ондарларының топтуг-томаанның огул Часыдак

Байлакович-биле өг-бүле тудуп чурттай бергеннер. Олар кады 47 чыл чурттааш, 9 ажы-төлдү бут кырынга тургузуп, амыдыралдың делгем оруунче үдеп кааннар. Уруглары шупту ада-иези ыш-каш топтуг-томаанның, эртем-билииниң аайы-биле янзы-бүрү ажилдарда эки диртип ажилдап чоруурлар.

1944 чылда Тыва Арат Республика ССРЭ-ниң составына киргениниң соонда, Улаан-Бырааның көшкүн араттары хуралдааш, 1950 чылда Иймениң Ленин аттыг колхозту үндезилеп тургусканнар. Ондарларның аныяк өг-бүлөзи колхозтун үндезилекчилеринин бирээзи. Чаа тургустунган ажил-агыйның баштайгы өнчүзү кылдыр 65 баш шээр база дуюглог малдарны белекке берген. Ада-чурттуң улуг дайынының үезинде өг-бүлө эң шыырак 40 аъдын, 30 ирт-сергезин фронтуга дузаламчыга бергеннер. Кырган-аваның бо хүнде кайгап-харап орат чүвези — ол фронтуга берген белээ, өске атка бижиттине берген бе, азы хүлээп ап турган кижиниң харысалга чогуу бе, архивтерде оларның ады чок бооп турары. Ол-даа канчаар, кажан-бир тыпты бээри-даа чадавас,

дайынның дүрген доостурунга иди кылдыр берген мал-маганы, белек чыылдазынга даарап берип турганы чылыг идик-хеви — кырган-аваның канчаар-даа аажок үнелиг дузаламчы белээ-дир. Мындыг эки сеткилдиг кижилерниң ачызында халаптыг дайын бастырган болгай.

Чаа-ла тургустунган колхозка бажың-балгат чедишпестурган. Сенди-Сүрүң Бады-Байыровна: «Малга-биле саман бажыңнар кылып турган бис, дыка берге ажил чүве. Ооң кадында ховуда ажилдап турар ажилчыларга далган, тарааны хооруп, соктааш, дээрбеге тыртып бээр, ону бригадир улуска өйлей үлөп бээр, берге-ле үелер турган, ынчалза-даа чон дыка тура-соруктуг ажилдап турган. Уруг-дарыг чаш, саан-сава база бар, ынчалза-даа кижини аныяк болгаш чүнү-даа шыдаар чүве» — деп, чугаалап орду. Олар амыдыралының хөй кезин суурнуң садынга бирээзи аштакчы, бирээзи таңныыл бооп ажилдап кааннар. Хүндүлүг дыштанылгаже үнгеш, совхозка хой кадарып чорааш, кырган-ачай чок апаарга, суурда уругларының чанында аңгы бажыңныг чурттап олурар.

Кырган-авай аныяанда-ла

топтуг-томаанның, арыг-сигиг, арага-дары-даа ижип чораанын кижикөрбөс, үнген-кирген чонунга эптиг-ээлдек кижикөрбөс. Уруу Чечен бистин эживис, ол база-ла авазы ыш-каш, кара олчаан болган. Оларның бажыңыга бо-ла кире дүжөр кижикөрбөс мен. Чоокта чаа баарымга база-ла дыка өөрүп уткуп алды. Шайын изидер дээр: «Ажырбас, ынчаар ижилтейин» — дээримге, «соок шайны канчап ижер чүвөл, инек эвес кижикөрбөс» — дээр, дыка-ла каттырышкан бис. Тура халааш, шайын чылды тыртып, ажин-чечин сала берди. Кырган-аваның чылыг чадырынга хөөрежи, шайлап ора, хавак баары күдүмчүдө авамның бажыңын сактып, авамга дөмейлеп олурдум. Бистер, уруглары безин, 65-66 харлап турувуста, ол бистин чаңгыс классчыларының кай-да чурттап чоруур бистен-даа артык билер болду. «Силер база бистин чаңгыс классчылары-тыр силер ийин» — дээримге, «бо-ла Нинаның тыппазы чок кижикөрбөс» — дээр, ишти-хөңнүндөн өөрүп орду.

Ол хүн Иймеге Кызылдың хоочуннар ансамбли концерт көргүскен. Оларның аразында эживис Зоя Тас-Эникова база

Ийме кызы-ла болгай. Көтөргө, үнүп кээривис кырган-ававыс торгу тоңун кен, кончуг семис хоюнун дүлүп алган, сүттүг шайын-чечин делгеп алган ор-ла. Артистерни шайлап ак орукту күзеп, йөрзеп кагды. Шак мындыг буян чуннар бистин аравыска чала болза, аныяк-өскөнгө, чоргааранчыг-дыр ийин.

Аныяк үези дайын-кадыг-берге үези-биле калжып, Ленин аттыг колхоз Маркс аттыг совхоз апар чедир ажилдап каан, билкилдиг, хөйгө билдирбес, кырган-ававыстың, эне база өске-даа хоочуннары азында өскөн-төрзөн Ий чону, аныяк-өскөн черин ээнзиретпейин, чеди чүзүм малдап, тараазын тарып чорга чоргаарланып чоруур-ду.

Алдын хүннүн херелде өөрүп, Айыраң-каас чечектер чаптап, Амыдырал аак-кээгин оюп, Аравыска ам-даа хөй чурттап, Нина Ку Чөөн-Хемчик кожуун, Баян-Тала суур.

МАРТ 8-ТЕ МАГАДАНЧЫГ ОЮН-ТОГЛАА

Бай-Даг сумузунуң хоочуннары Март 8-те «Магаданчыг кежээ» деп солун концертин Бригад Дүпчүр аттыг көдээ Культура бажыңыга суурнуң чонунга көргүскеннер.

Концерттин киржикчилери 50 хардан өрү назылыг, күш-ажылдың хоочуннары, эң улуу Барлык Каваа 82 харлыг. Ооң ачазы Овааты Каваа «Чаа орук» колхозтун бир дугаар даргазынга сонгуткаш, ону орулгалыг ажил-агый кылдыр сайзырадырынга үлүүн кириген удуртукчуларның бирээзи чораан.

Колхоз тургузуушкунунга эвээш эвес үлүг-хуузу кириген күш-ажылдың хоочуну Билзет-маа Азыраа 78 харлыг, уран талантызын чонунга сонуур-гаткан. Хөй чылдарда Бай-Даг сумузунуң чагырга даргазынга ажилдап чораан Галина Чамзыевна Тойба, школаның хоочун башкылары Ульяна Семеновна Лойгу, Саян Кыргысович Сараагай, Светлана Михайловна Сараагай, совхоз директорлап, суму чагыргазынга даргалап чораан, хоочун мал эмчизи Оюмаа Шириновна Эренчин дээр, кымнарны чок дээр. Концерттин 40 ажыг киржикчилеринин хөй кезин ажил-агыйның кандыг-

даа адырынга ажилдап чораан 60-70 хардан өрү назылыг хоочуннар.

Чоннуң ынак, ылаңгыя хоочуннары, аныяктарның база-ла сонуургалын чаалап алган «Магаданчыг кежээ» деп ыры-биле концерт эгеледи. Залда олурганнарың сеткил-хөңнү уярап, хоочуннарың деткип, кады ырлаштылар-даа.

Күш-ажылдың хоочуну, концерттин киржикчизи Галина Чамзыевна Тойба аныяктарга хоочуннарың бо эгелээшкенин уламчылаарын сүмеледи: «Кижикөрбөс төрзөн черлиг, төрзөн чоннуг болгай. Сумувустун, кожуунувустун ат-алдары дээр, төлөпиг чоруунары көргүзүңер, кызымаккай болгаш сонуургаачал болуңар» дээр, салгалдар аразында шилчип чоруур кубокту Бай-Даг ортумаа школазының директорунун өөредилге, кижизидилге талазы-биле оралакчы Борбаана Ламадарга хүлээтти. Школаның башкылары ол улуг даалганы ылап-ла күүседирин аазадылар. Концерттин белеткелинге Саян Кыргысович, Светлана Михайловна Сараагайлар улуг үлүүн кириген.

Мага хандыр дыштанып ал-

ган көрүкчүлөр, суурнуң албан организацияларның төлээлери, малчынар хоочуннарга солун концерт көргүскени дээр өөрүп четтиргенин илередип, оларга дириг тюльпан чечектерни тутсуп, акша-төгөрик болгаш мал-маган-биле оларны деткип турдулар.

«КАДЫН-КЫСТАР-2016»

Бүгү делегейин херээженнер хүнү Март 8 таварыштыр чыл санында эртип турар даңгыналар мөөрейинге бо чылын Бай-Даг сумузундан болгаш өске сумулардан шупту 9 чараш кыстар киришкен.

Эрзин сумузундан Долаана Хумбуң (2 дугаар «Сайзана» уруглар сады), Аржаана Калдар-оол (Эрзинин ортумаа школазы), Сайсумаа Комбу (4 дугаар «Салгал» уруглар сады), Долаана Аракчаа (Эрзинин ортумаа школазы), Чинчи Күжүгет (4 дугаар «Салгал» уруглар сады), Байыр-кыс Банчык (Качык сумузунуң көдээ Культура бажыңының директору), Анай-Хаак Ооржак (Сарыг-Булуң сумузу), Валентина Дүгержап (Нарынның ортумаа школазы), Айгуль Седен (Мөрөн ортумаа

школазы).

Мөөрейин негелделерин езугаар (бодун таныштылары, ыры, танцы күүседире, үениң темазына костюм, холу чөмзиг авалар база кежээки платые) киржикчилерниң шыырак белеткенгенин жюри демдеглээн.

Жюриин үндүргөн түңнели-биле «Кадын-кыс-2016» дээр атты С.Чакар аттыг Эрзин ортумаа школазының башкызы Аржаана Андреевна Калдар-оолга тывысты. 1-ги «Кадын-кыс — 2016» Качыктын көдээ Культура бажыңының директору Байыр-Кыс Банчык, 2-ги «Кадын-кыс — 2016» Эрзин школазының башкызы Долаана Аракчаа болган. Ч.Д. Күжүгет «Холу чөмзиг кадын-кыс», С.С. Комбу «Онзагай кадын-кыс», А.Э. Седен «Ажыл-ишчи кадын-кыс», А.С. Ооржак «Кайгамчыктыг кадын-кыс», Д.Х. Хумбуң «Уран талантыг кадын-кыс», В.О. Дүгержап «Жюриин сонуургалы», Б.С. Банчык «Чоннун үнелели» деп аттарның эдилекчилери болганнар. Киржикчи бүрүзүнге хүндүлел бижики болгаш акша шаңналдарын тывыска.

Халарбаа КАРА-ООЛ. Эрзин суур.

АНЫЯК ПЕНСИОН АРГА-ДУРЖУЛГАЛ ШАГДАА

Чаа-Хөл кожуунуң ол шугумунга ак сеткилдиг адал чораан ажилдакчы Алдын-оолович Севзэнин гайында бижикиседим. Ол чылда шериг албан эртин соонда, Чаа-Хөлдүн миллионга чылаачы бооп ажы киргеш, аңаа эки ажилда оперативтиг ажилче шилчип, 1996 чылдан 2014 чылга чыдааш, пенсияже үнген хууда мал-маган тудуп чорду. Ажылынга бердинген, ак килдиг, хамаатыларның кийки билдиришкенинче дээр ээ көрнүп, оор-сукту дарыг теп, чеже-чеже оорну илеретиппаан дээр! Истеп туруштырак-ла. Оорну илеретип, кайыын-даа тып эккеп турган.

Бо үеде мал дужаарда, лициядан шынзылга херек апарган, ынчангаш мал ожежээлп турар. Бодум хуу Андрейан Алдын-оолович эвээнге билдиришкенин кийреге, ийи катап малым оор кижини тып берген. Кандыг кижиниң малын оор апарган уйгу-дыш чок чоруп турган.

Эрткен 2015 чылдың октябрь 31-де кыштагдан 6 инекти оорпарган. Истежи, тыпчып бер дээр, Чаа-Хөлдүн полиция дуза дилээн билдиришкенин кийреге, тоомчага албаан. «Ити тып алгаш келиңер» — дээр даа, «Ак-Туругже баарымыс оор дээр тооваан. Шагдаа ажилда чылары хүнде шак бодап, хашалып ап орбайн, арын-нүү бодап, чону дээр сагыш салып оор-сукту дарыг истээр таңы-биле Андрейан Севзэнин хоочуннардан үлегер-чижек алыр болза деп күзөлдиги. Хүндүлүг дыштанылгада А.А. Севзэнин октябрь 13-те 45 харлап, Ам-даа аныяк, күштүг, ажа дап шыдаар, арга-дуржулга кижик-дир, ажилдап болур ам-даа бар...

Зинаида КЕНЕ

Чаа-Хөл суур.

РСФСР-нің болгаш Тыва АССР-нің Улустун артистери Максим Монгузович база Кара-кыс Намзатовна Мунзуктарның хууда архивин оларның уруу Светлана Максимовна 2004 чылда ТР-нің Төп күрүне архивинге дужааган.

Бо хүнге чедир дыка улуг ажил чоруттунган: архивтин дүрүмүнүн аайы-биле хүлээттинген документилерни даңзылап, чурумчудуп, эртем-шинчилел ажилын кылып чоруткан бис. Бистиң архивте бир дугаарында кирген хууда өг-бүлө фондузу ол болган. Бо чогадыкчы өг-бүлениң фондузу байлак болгаш солун. Ында 1910 чылдан 1993 чылга чедир 232 херек бар: Максим Монгузовичиниң, Кара-кыс Намзатовнаның бот-намдары, сактышкыннары, ырыларының болгаш шүлүктөрүнүн бижимелдери, ноталар, чагаалар, чуруктар...

Максим Монгузовичиниң, Кара-кыс Намзатовнаның солуннарга парлаткан чүүлдери база янзы-бүрү илеткелдери, саналдары республиканың хей-ниити амыдыралына онза сонургалдыг, идепкейжи киржип турганын херечилеп турар. Оларның амыдыралы – бүдүн төөгү. Тыва театрның боду-биле деңге басып, аңаа талантызы тыптып, сайзырап, чонга бараан болуп келген хоочун артистерниң тыва театрның болгаш РСФСР-нің алдарлыг артизи, Тыва АССР-нің Улустун артизи, ССРЭ-нің Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, Бүгү-Россияның театр ниитилелиниң кежигүнү, драматург, композитор, салым-чаянныг улуг актер Виктор Шогжапович Көк-оолдун дугайында сактышкыннары фондуда улуг черни ээлеп турар.

Бо чылдың март эгезинде 110 харлаан В.Ш.Көк-оолду тыва театрның үндезилекчизи, хоочун артистерниң эң-не улуу, ооң соонда келгеннерниң хүндүткелдиг өгбеси, дагдыныкчызы, бирги драматург, бирги композитор деп сураглыг артистер демдегледип турар.

«...Театр бодунуң тургустунуп келген үезинде берге оруктарны эртип келген. 1936 чылдан эгелээш, бежен чылдарның төнчүзүнге чедир Тываның бүгү девискээрин тевелиг, тергелиг, аъттыг, чадаг, иви-даа мунуп чорааш, шарыга чүдүртүнүп алгаш кезип, ырак-узак булуңнарга тыва уран чүүлү тарадып, ажык шөлдерге инек, хой кажааларының иштинге, чүк машиназының кырынга концерттерни көргүзүп турган. Харындаа кыжын 40-50 градус соокта безин чүк машиналарының кырынга чагылар кедип алгаш гастрольдап чораан үевисте Виктор Шогжапович ол берге оруктарны театр коллективи-биле кады эртип келген. Кандыг-даа бергелерге В.Көк-оол шугулдаар, ажынар деп чүве билбес кижиге. Эске эш-өөрүнге бодунуң кезээде каткы-хөлүг аажы-чаңы-биле чугаалап, хей-аъдын көдүрүп чораан...» деп, үстүнде адааным хоочуннарның демдегледери бар.

ӨӨРҮНҮҢ ХЕЙ-АЪДЫН КӨДҮРҮП ЧОРААН КИЖИ

Виктор Көк-оол биле Максим Мунзук (хая көрнүп алган), Николай Өлзей-оол.

тарны эртип келген. 1936 чылдан эгелээш, бежен чылдарның төнчүзүнге чедир Тываның бүгү девискээрин тевелиг, тергелиг, аъттыг, чадаг, иви-даа мунуп чорааш, шарыга чүдүртүнүп алгаш кезип, ырак-узак булуңнарга тыва уран чүүлү тарадып, ажык шөлдерге инек, хой кажааларының иштинге, чүк машиназының кырынга концерттерни көргүзүп турган. Харындаа кыжын 40-50 градус соокта безин чүк машиналарының кырынга чагылар кедип алгаш гастрольдап чораан үевисте Виктор Шогжапович ол берге оруктарны театр коллективи-биле кады эртип келген. Кандыг-даа бергелерге В.Көк-оол шугулдаар, ажынар деп чүве билбес кижиге. Эске эш-өөрүнге бодунуң кезээде каткы-хөлүг аажы-чаңы-биле чугаалап, хей-аъдын көдүрүп чораан...» деп, үстүнде адааным хоочуннарның демдегледери бар.

В.Ш.Көк-оолду эң-не баштай канчаар, каяа сонургап көргенин, сагышка уттундурбас кылдыр канчаар артып калганын Максим Монгузович, Кара-Кыс Намзатовна бижээнер.

«Шилгедек дурт-сынныг, шевергин кеттинген, чугаакыр, хөлүг болгаш баштак, ырлаар, танцылаар, бажының дүгүн соңгаар октап алган чоруур аныяк артист Көк-оолду 34-35 чылдарда Кызылга келгеш, бир-ле дугаар көргөн мен — деп, Кара-кыс Намзатовна сактып бижээн. — Ынчаарда-ла чон ону күрүне артизи Көк-оол деп боттары адап алган турган».

«...эң-не баштай Көк-оол деп кижини 1932 чылдың чайынында Кызыл хоорайның «Орус ойнаар бажыңның» сценазынга азы совет хамаатыларның клувунга көргөн мен — деп, Максим Монгузович Мунзук бижип турар. — Ынчан Москвадан Тываже чалаттырып чедип келгеш, тыва

бижикти чогадышкаш, оон соонда бодараткан эртемденнерниң бирээзи эртемден башкывыс Александр Адольфович Пальмах башкы биле Көк-оол олар иелээ көжегени ажиткан соонда, үележип үнүп келгеш, үн алчып, арай орус аялга-биле ырлажып бадырыкканнар:

**Андазындан садып алгаш,
Алышкы дег ажилдаалы.
Трактордан садып алгаш,
Дуңмашкы дег ажилдаалы.**

Ол үеде Тыва Арат Республиканың Чазааның чанынга совет хамаатыларының клуву ажилдап турган. Ол клубка ол элчин чериниң ажилдакчыларының болгаш орус школаның — амгы Кызыл хоорайның № 1 школазының башкылары орус дылга шиилерни, концерттерни көргүзүп турганын тывалар, бистер, көргеш, ол шагда тыва дылга «клуб» деп сөс-даа чок турганындан, бажың иштинге шии болгаш концерт көрүп чорбаанындан ол клубту

«Орус ойнаар бажың», турганывыс ол-ла болгай.

Ол үеде Көк-оол сценазынга үнүп кээрге, көрү канчаар ону! Ооң дурт-сын чазадак-чаражын, бажың савай кагылаптарга, кардуктериниң чапанчыг-сагланнаарын, аажы-чак омак-хөлгүүн залда олур көрүкчүлөр аажок мага оларны бодундува ала-чыраа туду бээр, сорунза хувулгаазын чаңнаптарын эрттир магадаан мен.

«Капкаас танцы! Капанцы!» — деп, «Орус ойнаар бажыңның» залынга ол улустун аразындан бир-ле алгыра берген соонда, шамдай берди. Көк-оол деңгизден чиик-адак үнө халлаан үр болган соонда, кавказ хевин кеттинипкен селемени аксында ызырып ийи селемени ийи холунда алган, сцена кырында «кап-тап» теп эгелезе-ле, хараа ышкаш, шуут-ла ээргил эстенээр, артында ийи шалага дээр-дегбес чүведү. «Аза-аза! Аза-аза!» — ышкаш үн-даа үнер. Ынча оолдун ынча деп дүлгээ кылдыр алгыргылай каап, катанчыны сцена кырынга күү турганы ам-даа караамда калган».

«В.Ш.Көк-оол хей тал кайгамчык кижиге: уран-хоюг дыр ырлагылаар, хараачыга кашпагай танцылаар, кедер солун шиилер чогадыр дутург, баштайгы бот-тывы композитор, кандыг-даа бодунче хаара тудуптар ачаңныг, аваангыр-тудунгүр раш-чазадак, эпиг-эвилең, тинип алганын көргөн кижигезулуг интеллигент деп дораан эскерип каар» — РСФСР-нің болгаш Тыва АССР-нің Улустун артистери Максим Монгузович база Кара-кыс Намзатовна Мунзуктар сактышкыннарына улуг сеткил ханын-биле демдегледип бижээн.

Долаана О

ТР-нің күрүне архивин килдис эргелекчизи.

КАРАККА КӨЗҮЛБЕС ТӨНЧҮ ЧОК АЖЫЛ

Ажыл-албан аайы-биле Кызыл кожуунуң төвү Каа-Хем суурга бо-ла чедер бээр мен. Чагырга черинден аныяк херээжен кижиниң барык-ла маң-биле үнө халып бар чоруурун болган чок-ла эскерер мен. Бир-ле катап таварылга бооп, ол дуңмайга ужуражыр аргалыг болдум. Ооң-биле каксы аарак чугаалашкаш, мындыг чүүлдерни билип алдым. Боданы аарак шошкуп чоруур уругунуң адын Айлана Алексеевна Бижи дээр болду. Ол 20-ле харлыында ТКУ-нуң биология факультетин дооскан, башкы эртемниг кижиге болду. Кыргана-азазы, ада-иези база биологтар.

Амыдыралының аайы-биле ол уруглар садынга кижизидикчилеп, школага социал педагогтап, валеологтап, социал албан черинге специалистеп, культура албанынга кадрлар даргалап, черле кылбаан-на ажылы чок. Ынчангаш-ла боор, ооң аргадуржулгазын өөренип көргеш, А.А.Бижикти 2014 чылдан эгелеп Кызыл кожуунуң өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза чедирер төптүн директору кылдыр томуйлаан.

Бо төпте 3 салбыр бар: түр када (аараан, арага-дарыже сундуга берген ада-иелерниң ажы-төлдөрүнге), хүндүскү (кожуунуң шуту суурларында чедин-

мес өг-бүлелерниң школа назылыг ажы-төлдөрүн ол-ла школаларың баазында изиг аъш-чем-биле хандырып турар), школа-интернат доозукчуларынга (чурттаар оран-сава-биле хандырынмаан, чаш төлү-биле кирер, баар чери чок хамаатыларга).

Аныяк удурткучунуң ажылынга бергедээшкннер турбайн канчаар. Ол дээр-ле, немелде оран-саваның чедишпези. Шап бо айтырыгга өг-бүлө болгаш уруглар херээжнниң агентилелиниң директору Раиса Борисовна Күжүгеттин дузазы канчаар-даа аажок улуг болганын демдеглевес аргажок. Чүл дээр-ле, Раиса Борисовна Ус-Элегес суурда амгы үеде ажилдап турар хүндүскү салбырның оран-савазы дээш чазак-чагыргага айтырыгны тургузуп, чогуур саазын-саавырларны чыып, деткичилерни дилеп, бүгү-ле ажилдарны шын углап-баштап берген кижиге ол. Ынчангаш ооң деткимчези-биле бо хүнде хоргаадал черинде 27 берге байдалга таварышкан 3-тен 18 хар назылыг уруглар өөренип, чурттавышаан кижизидикчи болгаш психолог башкыларның хайгааралында турар. Бо бүгүге кымнар үлө-херээн кириштирген дээр-ле, кожуунуң истелге эргелелиниң ажилдакчылары болгаш «Тюльпан» садының удуртулгазы.

Мындыг буянныг кижилерниң сагыш-човангыры-биле чүү-даа чок черден уругларга амыдырап-чурттаарына таарымчалыг байдал тургустунган.

Дыка улуг эвес-даа болза 2 аңгы суурда, 2 аңгы оран-савада коллективти удуртуп-баштаары нарын айтырыг. Ынчангаш үеден чыда калбайн, ажилдың хөйүнден шошкуп, барык-ла маңнап чоруур мындыг кижиге болду. Ооң удурткан коллективи бир демниг, сагыш-човангыр.

Айлана Алексеевна ада-иелерден мындыг дилег-чагылыг: ажы-төлү дээш харысалгалыг, серемчилелдиг болурун, оларны эки кижизидип алырга соң-даарта, назылап-кырырга ажы-төлдүн ада-иеге дузазын утуп болбас.

А ажы-төлге сүмелээри — ада-иезин хүндүлээр, бодунуң келир үези дээш эки өөренир, бодун камнаар, камгалаар.

Адаларга кыйгыры: эр мөзүңер, шына-рыңар кажан-даа, кандыг-даа байдалда ышкынмайн, эр адыңар сыкпайн көрүңер!

Айлана Алексеевна — 3 ажы-төлдүн ынак авазы. Чамдык таварылгаларда ажилче чардыгар дээш, бодунуң уруг-дарыын карактаар чай алынмайн баар. Өөнүң ээзи үргүлчү сургакчылаар, база чай чок болу бээр. Оларның улуг уруу ада-иезиниң

орнун солуп, дуңмаларын карактап ту Авазы уругларын эки-бакты ылгап би кажан-даа бодун өрү көрүп болбас, өлгөргө эриг баарлыг боор деп чагып-суру тыва езу-чаңчылдарны өөрөдип чор. Ынчангаш-ла ындыг боор, ажы-төлү боттарын азыранчып, карактажып өөр бергеннер. Херек кырында алыр бо дыка-даа улуг эвес 14, 9, 6-ла хар ажы-төл-дүр.

Бо бүгүнү ап көөр чүве болза, шыла, А.А.Бижиктин ажыл-агыйы бе эвес, карака көзүлбес, төнчүзү чок. А ие хүлээлгезин күүсетпес, арага-дары сундуга берген, чер кезип чоруур аныяк иелер, дириг ада-иезинге кагдырган өлүк дирткен ажы-төл, чединмес өг-бүлөгө херек адаандан хостаткан хамаатын назылап-кырааннар дээш, черле н тизи-биле бо албан чериниң чизези аңгы-аңгы категорияга хамаарышкан кайы көвей. Чон черле боданың, эки адыралче чүткүп, ажы-төлдүн келир үези дээш кедизин бодап, бурунгаар көрүш бооп, азырадыкчы хөөндөн уштунуп, башкарнып чурттаар болза эки.

Валентина МОНГУ

Кызыл хоорай.

ФРОНТУЧУНУҢ ЧЫРЫК АДЫНГА

Сукпак сумузуңуң Культура төвүңгө Ада-чурт камгалакчыларының хүнүн таварыштыр база Сукпак сумузуңга чурттап, ажилдап чораан Ада-чурт дайынының киржикчизи, эки турачы Бүрүлө Дүментейевич Ховалыгның чырык адынга турсааткан, Кызыл кожунуңуң өөреникчилериниң аразыңга хостуг хүрешке ажык маргылдаа болуп эрткен. Ук маргылдаага кожунуңуң бүгү сумуларының школарындан база Каа-Хем суурнуң ийи школазындан шупту 194 өөреникчи 23 килден 90 килге чедир күжүн шенежип хүрешкеннер.

10 чыл бурунгаар бо маргылдааны чыл санында кожунуңуң болгаш республиканың элбизди оолдарының аразыңга бир онзагай кылдыр эрттирип турган. Маргылдааны чыңан Сукпак сумузуңуң чагырга даргазы турган Михаил Чадаалайевич Сарыглар база Николай Лама-Сууевич Монгуш бедик деңгелге эвилелдеп эрттирип турганнар. Бо маргылдаа ам база катап бодунуң эргезинче кирип, баштайгы базымнарын эгелзэн деп болур.

Ук маргылдааның үндөзилекчилериниң бирээзи, ол үеде суму чагырыкчызы чораан Михаил Чадаалайевич Сарыглар сөс ап, байыр чедиргеш, эки турачы Бүрүлө Дүментейевич Ховалыгның долчу намда-рын таныштырган. Библиотека эргелек-чизи Светлана Бавууевна Сарыглар эки турачының дугайында материалдарны элгизэн. Маргылдааның тугун эки турачы Бүрүлө Ховалыгның огулунуң уруунуң огулга адурткен.

Суурнуң Культура төвүңгө маргылдаа идиг сегиржип алышкыннар-биле болуп эрткен. Ук маргылдааны Кызыл кожунуңуң Авырга» аттыг спорт школазының тренер ашкылары удуртуп эрттирген. Маргылдаа-ы келген өөреникчилериниң сонуургалы онзагай болгаш тиилээр изиг күзели

бедик көдүрлүүшкүнүң турган. Бо маргыл-дааны тренер башкылар бедик деңгелге үнелзэннер. Ооң мурнунда болуп эртип тур-ган мындыг хевирлиг маргылдааларны бол-гаш ооң эрттирикчилери М.Ч.Сарыгларның база Н.Л.-С.Монгуштуң эки ажылының түңнелдерин сактып чугаалажып, сеткил ханып, чанганнар.

Маргылдаа күштүглерниң тиилелге-зи болгаш кашпагайларның онзагай арга-лары-биле ылгалып турган. Келген чон боттарының сеткил ханышкыны-биле са-гыш аарып турганнар. Бо онзагай хүрештиң түңнелинден көөргө, бистиң аныяк тренер-леривис кожунуңуң келир үеде шыырак дээрин демдеглевес аргажок. Хүрешке деңзи аайы-биле чемпионнар болгаш шаңналдыг чер алган мөгелер илереттин-ген. Команда аайы-биле 1-ги черни болгаш шилчип чоруур кубокту Ээрбек школазының командазы чаалап алган (тренер башкызы Аржаан Алексеевич Сарыг-оол). 2-ги черге Каа-Хемниң №1 школазы (тренери Аяс Борисович Донгак) тергидзэн. 3-кү черни Баян-Кол школазы алган (тренери Эдугар Седип-оолович Чымба).

«Тиилелгеже чүткүл» дээр Кара-Хаак школазының өөреникчизи Солангы Чул-дук, «Эң эки белеткел» дээр Ээрбек школазының өөреникчилери төлөпиг болганнар. Маргылдааның түңнелинде 1-ги чер алган командага суурнуң чурттакчызы Артыш Чечен-оолович Донгак өг-бүлезиниң мурнундан акша деткимчезин чедирген.

Маргылдаага эки турачының суурда чурттап чоруур уруу Майя Бүрүлеевна, огул Владимир хүндүлүг аалчылар кылдыр ча-латкан. Суурнуң Культура төвүңгө артистери М.И.Айыжы, Н.Б.Бяков база танцы бөлгүмү боттарының уран талантызын көрүкчүлөргө бараалгаткан.

Михаил ОНДАР.

ИЙИСТЕР КЫРГАН-АВАЗЫ

Угулзачы, уран-шевер,
Уруг-дарыын чагып-сургаар
Херээжен деп ава сөстү
Көзүңде-ле хүндүлээр бис...

Бо чүүлүмнүң маадыры Лидия Чоодуевна Дыртый-оол — Самагал-дай суурувустуң үлөгерлиг, төлөпиг, хүндүткелдиг хамаатыларының бирээ-зи. Тес-Хем кожунуңуң алдарлыг ажил-дакчызы. Ол — 5 уругларның база өскүс арткан 4 ажы-төлдүң энэрелдиг авазы, 8 уйнуктарның ынак кырган-авазы.

Лидия Чоодуевна Берт-Даг ортума-к школазын чедишкенин дооскаш, Новосибирскиниң саң-хөө техникумунга бухгалтер мергежилди чедип алган. Ооң чашкы чылдары Тес-Хемниң төөгүлүг Теректиг-Хемге эрткен. Ада-иези Дыр-тый-оол Булчунович биле Күске Сы-кырааровна Чоодулар — хөй мал-маган азырап чораан ажил-ишчи өг-бүлө.

Аңгы-аңгы чылдарда кожунуңуң төпчүткен бухгалтериязынга, саң-хөө килдизинге ажилдаан, амгы үеде Төлээлекчилер хуралында бухгалтер болуп ажилдап чоруур. Арга-дуржул-галыг, ажылынга мергежзэн бухгалтер аныяктарның дагыныкчызы. Лидия Чоодуевнага даанган ажылынга хары-салгалы, үрө-түңнелдиг ажылы, амы-дыралчы үзөл-бодалы, туруштуу дээр 2014 чылда «Тыва Республиканың ал-дарлыг ажилдакчызы» деп бедик атты тывыскан. С.К.Токаның 100 харлаан юбилейлиг медальдың болгаш хөй-хөй шаңналдарның эдилекчизи.

Лидия Чоодуевна аргыттынарынга кончуг мергежзэн, ылаңгыя тыва на-ционал хептерни бир тускай, онзагай, чараш кылдыр боду чогаадып аргыыр, даараар. Хостуг үезинде анаа черле орбас, тыва ак чемнер белеткзэн, кылган олурар. Ажы-төлүн ажил-ишке

чаңчыктырып, олары-биле хууда ажил-агыны тудуп, мал-маганны өстүрүп, ногаа, картошканы тарып турарлар. Чайгы үеде ажы-төлү, күдээлери, ке-нээттери-биле Куран арбанында улуг шөлүңгө картофель олуртур, күзүн кат-тап-тооруктаар чаңчылдыг.

Өөнүң ээзи Георгий Санаевич аарааш, амыдыралындан эрте чарлып чоруткан-даа болза, ажы-төлү шупту эр-тем-билиглиг, ажил-ишчи салгакчылар болганнар. Улуг кызы Лиана Георгиевна — Кызылда сайгарлыкчы, Лилия Гео-ргиевна — кожунда ХБАБ албанының удуртукчузу, Елена Георгиевна — ко-жунда казначейство даргазы, хеймер кызы Ай-кыс — Кызылда хөй адырлыг төптүң специализи, огул Ай-Хереп — ус-шевер кылдыныкчы.

Лидия Чоодуевнаның «ийистер кыр-ган-авазы» деп төрөл чону чаптап адаар. Чүге дизе, ийи кызы ийистзэн — 4 кыс уйнуктарлыг.

Чаа моорлап келген Мечи чылында уран холдуг ава Лидия Чоодуевнага каң дег быжыг кадыкшылды, күзелдери күүсеттинип, бодалдары боттанырын күзеп, чаагай ак орукту йөрээдим.

Чүүлүмнү Тываның Улустуң чогаал-чызы С.А.Сарыг-оолдуң одуруглары-биле доозуп каайн.

Ожук-паш-даа соолаш дивес,
От-көс өшпес, чылыг, чырык
Өгнүң ишти ээнзиревес,
Өөрүшкү, чугаа-сооттуг.

Ындыг уяа өскөн үрен,
Ынак мен деп чаагай сөзүн,
Ындынныг-ла үнүн берип,
Ырлап чоруур ужуру ол.

Клара НАМЗЫРАЙ,
херээженнер шимчээшкениниң
хоочуну.

КИДИСПЕЙ ДЕП КЫМЫЛ ААН ОЛ?

Чогаалчы Иргит Южунмаевич адраның «Ужудукчу Кидиспей» романын, эмчиге чыткаш, ир кижиден дилеп алгаш, улуг онуургал-биле номчупкаш, оон ому дилеп чорааш, садып алгаш, аза катап төндүр номчудум. Чам-ык черлерин катап-катап номчуп өөрүмгө, сагыш-сеткилимге дыка оок болгаш өөредиглиг, эрткен елериң, төөгүңүң шын билип алы-ыңга улуг-ла дузалыг ном болду.

Аалым, өскөн, төрзэн черим ырга-рген чараш черлер — Хөндөргей, адаана-даа болза, амыдырал аайы-ле билирим, чогаалчының бижип-тары Самагалдай, Берт-Даг, Шуур-ак, Каскал, Арыг-Бажы, Кызыл-Арыг, алгазын меңээ дыка-ла билдингир, араш, эргим кыннып келир чорду.

Ол байлак, чараш черлер мээр-де-нем, дөргүл-төрелдеримниң ийи-төрзэн чери апарган болгаш, ын-ыг ирги бе, номда чамдык черлер-и мырыңай катап-катап номчуур-жи болдум. Шынап-ла, кайгамчык өгүлүг, эрги шаг-биле чаа шагның хүлөжип келген белдири-биле дөмей-м болду.

«Танды-Ууланың эгээртинмес-айлак, аңы-меңи турлагжаан, ар-ий-тараазы өзүңгүр, айы-бези, ки-итене, тооруу элбек үнер. Мындыг-йгамчык оранга чүгле чалгаа киж-и төрүмелинден угаан-сарылы-мдик-четпес кижилер ядараар ый-ан» деп бижип турары амгы бо-даа-ге дорту-биле хамааржыр. Бо-даа-де кежээ, шыдамыккай, чуртталга-ынак кижилер оран-таңдызындан-ыдырап чоруурун билир бис. А чал-аайлар чурт чуду апарган диленип-лаштап чоруур.

Кидиспей биле Чомбүрүк алышкы-

ларның ада-иези Шайлаар, Комбуяң кайгамчык шыдамык, кежээзи, шын-чызы, дидими, амыдыралга ынаа-биле ийи огулга улуг үлөгер-чижек.

Менде номда болушкуннар-ны дүжүрүп бижиир сорулга чок. Өөредилге адырынга 55 чыл ба-раан болган мен. А мээр чаңгыс дилээм, саналым болза, «Ужудукчу Чооду Кидиспей» деп романны тыва школарның класстан дашкаар өөредилге (үстүкү класстарның) про-граммасынга кириери кончуг-ла чугула. Өөредилге программасы чыл санында өскертинмес-ле болгай. Ынчалза-даа класстан дашкаар ажилдарга бо ном кайгамчык-ла улуг төөгүлүг, уjur-ду-залыг деп санаар-дыр мен.

Тес-Хемниң Берт-Даг ортума-к школазынга ажилдап турган ужудукчу Чооду Кидиспейниң кыстары Алдын-кыс, Кертик-кысты билир турдум. Олар — эртем-билиглиг улус. Олар ам чок, ынчалза-даа салгалдары бар-ла ыйнаан.

Ол үеде «Ужудукчу Кидиспей» деп ном-даа үнмээр турган. Кайгамчык угаан-сарыылдыг, салым-чаяанныг, эң баштайгы Тывада ужудукчу кижиниң чевег-хөөрүн тыпкаш, чаартып, ат-сывын бижип, кылып каары албан деп бодаар мен. Улуг турсакаалды каяа тургузарын база чазак-чагырга черле-ри билеп турар чүве ыйнаан.

Номнун авторунуң огул Игорь Ир-гитке номчукчу арын-нүүрүмден улуу-биле четтиргенимни илередип олур мен. Бо ном төөгүлүг уjur-дузазын-кажан-даа чидирбес.

Алдын-кыс САРЫГЛАР,
ниити өөредилгениң хүндүлүг
ажылдакчызы, хоочун башкы.

Кызыл хоорай.

«ШЫДЫРАА ЧЫРАН АРГАЛЫГ»

Шыдыраачылар «Шы-дыраа чыран аргалыг» деп чугаалажып, бир-ле эң-не шын көштү тыварын бо-дап, ойнап оор боор чүве. Ол чоннуң үлөгер чугаазы болу берген. «Чыран» дээр-ге моол сөс, ооң утказы «алдан» дээр ышкаш. Чо-гум шыдырааның чараш көштериниң санын кым санап чораан боор, а ооң саны хөй. Ынчангаш шыды-раа хөй аргалыг деп билип ап болур.

Ам назы-харым сезен ажа берген. Хөй чылдарда шко-лаларга башкылап чораан болгаш, «Салгалымга чүнү арттырып каайн?» деп бодап ора, бичиимден эгелзеш, бөгүңгө дээр ойнап келгеним тыва улустуң шаандан тура ойнап чорааны шыдыраа оюнун угаан сайзырадырынга ажылап турганының дуга-йын тоол аяны-биле бичии-лерни шыдыраага ойнадып, өөредир сорулга-биле солун номну чогаадып, тургустум.

Бо үеде шыдыраа оюну аныяксаан деп болур. Ам делегей чемпионнары алды хардан он беш харлыглар аразында бар апарган. Школачылар аразындан салым-чаяанныгларны дил-леп, хоорай, суурларга мар-гылдааларны доктаамал чо-рудуп турары эки. Ооң-биле бичиилерниң угаан-медере-лин сайзырадып турар.

Ада-иелер ажы-төлүн шы-дыраа ойнаарыга бажыңыңа өөредип ап, уругларның чай-лыг үезин чөп ажылап билир кылдыр кижизидеринге чаа үнген бо ном оларга дуза болур. Ында делегейде бил-дингир гроссмейстерлерниң болгаш мастерлерниң бодал-дарын киригеш, бүзүредир шын харылырын айтып ту-рары-биле бо ном онзагай.

Ном тыва дылда бижиттин-ген болганда, Кызылдың № 2, 9, 5 школа-гимназияларының эге классчылары болгаш садиктерде уругларның ада-иелери база шыдыраа башкылары ажылап болур. Тываның ырак-узак, ыржым булуң апарган суурларынга бо номну школачылар сонуургап өөренир болза, олардан шы-рак шыдыраачылар чүге үнүп болбас деп.

Бо ном бижиттингеш, он чыл ажы чырыкче үнмээр, уттундурар чыгыы чыдып берген. Кырган пенсионер киж-и артык акшалыг эвес мен. Ам канчаар боор, сөөлү катап бир черден дилегни кылгаш, болдунмаза ному-ну чалар отче чалаптар деп бодап алгаш, Тывада Аныяк-тар херектериниң болгаш күш-культура сайыды Юрий Октябревич Саая база кол бух-галтери Айлаана Алексан-дровна Ооржак-биле уjur-раштым. Номунуң уjur-ут-казын чугаалаарымга, сайыт

бодангаш: «Кырган кижиниң аныяктарга улуг дуржулга-зын арттырар херек, боогдап болбас... Үндүрүп бээр бис» — дээр.

Яамы Тываның ном үндү-рер черинче акшазын шил-чидип бээрге, 200 номну парлааш, үндүрүп алдым. Үнүп келген Мечи чылы-нда Аныяктар херектериниң болгаш күш-культура сайы-ды Ю.О.Сааяга, бухгалтер-и А.А.Ооржакка улуу-биле четтиргенимни илередип, оларга быжыг кадыкшылды, өг-бүлезинге хөй чедишкенин күзеп олур мен.

Алдын-оол ОНДАР,
пенсионер.

Фото-чурукту Владимир
ЧАДАМБА тырттырган.

Чинчи-шуру садып алыр мен.

Харылзажыр телефону:
8-923-374-95-81
8-929-317-24-22.

Реклама

Педиатр (бичии уруглар эмчизи) база **гастро-энтеролог** (ижин-баар эмчизи) дуржулгалыг эмчи **Нина Уйнуковна Доспанчик** 18 харга чедир уругларны хүлээп турар.

Адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 3/3 кабинет 306. Баш удур бижиттирип алыр телефон: **8-923-55-99-365.**

ОГРН 315171900002116

Төлөмүргө үндөсүнө парлаан.

УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуу чагыдып ап болур. Чагыдар болза, өрттөң 50 хуузу баштай төлөп алыр. Өрттөң Новосибирск хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,
Интернациональная кудумчузу, 115, (2 дугаар каът)
Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490

Төлөмүргө үндөсүнө парлаан.

Профессионал өөрөдигениң «ТЫВААВТОТРАНС» өөрөдиге-курс комбинатының автошколазы

«В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чолаачыларын өөрөдириниң чыылдазын чарлап тур.

«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ!!!» деп акцияны чарлаан. Сээң 7 хуу алырыңа эргежок чугула чүүл — чолаачылаар эргениң шынзыл-газы негеттинип турар эштиг болуру!

Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент биледиң көргүс)—1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөрөдири-биле чыылда доктаамал чоруп турар:

-«А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ» категорияларның чолаачылары;

-айыылдыг чүүктер сөөртүр чолаачыларны (ДОПОГ);

-пассажирлер аргыштыларының талазы-биле орук шимчээшкиниң дүрүмнериниң техминимуму;

-бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажировказы;

-удуртукчуларга болгаш өрттүң айыыл чок чоруу дээш харысалгалыг кижилерге ыяал өөрөдир минимум талазы-биле кыска хуусаалыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң графигин өскөртүр арга бар, өөрөдир турар кижилер бүрүзүңе онзагай кичээлге.

Айтырыг салыр телефоннар:
(39422) 2-71-37, 2-90-09, 89607781555
Полевая кудумчузу, 120.

Долгаңар, келиңер, автошколаның дуржулгалыг башкыларыңа өөрөдир, бедик мергежилдиг болуп, оруктарга чоргаар чоруңар!

Лицензия №1281, 2011 чылдың 06.14-те ТР-ниң өөрөдиге адырыңа хайгаарал албаны тывыскаң.

Төлөмүргө үндөсүнө парлаан.

Диплом, выданный на имя **Донгак Эрес Мерген-ооловича** выпускника КТЭИП ПК 1317050001016 1317050001314, **считать недействительным.**

Удостоверение «Ветеран боевых действий» на имя **Чамбал Кежик Кара-Катовича**, №144109 выданный от 15.03.2013 г., **считать недействительным.**

Чөөн-Хемчик кожуунуң Чадаананың 2 дугаар ортумак школазын 2015 чылда дооскан **Ооржак Белек Мергеновичиниң** адынга тывыскаң 01724001831841 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Үлгөдиг болгаш яла

АВТОМАШИНАНЫ ЧЕПСЕК КЫЛГАШ...

Автомашинаны кижиниң амызынга чедер чепсек кылдыр ажыглааш, өлүрүкчү чорук кылган кижилер шынчыг чурумнуң эдип чазаар колонияга 9 чыл олурар.

Херектиң ужуру мындыг. Айдан Ак деп хамааты «Бора» кызыгаарлаттыңан харысалгалыг ниитилелдиң Тожу кожуунуң Ырбан суурдан 80 хире километр черде Ак-Суг тывыш черинде эрттирилге баазазыңа барган. Ол мунуп чораан машиназыңа кудары-биле ол баазаның ажылдакчыларындан бензин дилзэн. Олар Акка бербээнер.

Ынчан Ак бензинниг доскаарны боду кара туразында ажыткаш, одаар чүүлду ап чораан савазынче аксып алыр бодаан. Ындыг оор чорук дээш бригадир ону эттеп каан. Ынчан Ак «ЗИЛ-131» автомашинаны мунупкаш, транспорт херексели айыылдыг эт дээрзин биле тура, мурнунда кылаштып чоруп орган үш ажылдакчының кырынче машиназын хөмө тудупкан. Оларның ийизи хажызынче былдап четтигипкен, бирээзи дугуй адаанда барган.

Оон соонда «ЗИЛ-131» мурнунда турган бульдозерге үскөш, туруп алган. Ак машинаны дедир-

лендиргеш, черде чыдар ажылчынны бастырып кааптар бодаан. Ынчалза-даа оон чоогунга турган «Урал» машинаның рулюнга орган баазаның бир ажылдакчызы «ЗИЛ-131-ниң» оруун дуй тургузупкан. Оон соонда Ак херек үлгөткен черинден дезип чорупкан. Машинага бастырган кижиниң кемдээшкини аар болганындан ол амызындан чарылган.

Суд хуралыңа Ак кем-херек үлгөткен буруузу билдинмейн, кижилер бастырыларын күзөвзүн мен деп мегелеп өчзөн. Оон шын звес чугаалап турарын өске херечилерниң сөстери бадыткап турар дээрзин суд айыткан. Оон аңгыда болчукчунуң талазындан чаладып келген, мурнуку истелге чорудулгазыңа киришпээн ийи херечиниң бүзүредиин база суд кичээлге албаан. Оларның өчүүн суд шыңга дүүшпес деп санаан.

Тожу район суду Айдан Актың хосталгазын тос чылга казып шииткен. Ол шииткелди шынчыг чурумнуң эдип чазаар колонияга эрттирер.

Наталья ГРЕК,
Тожу районнуң прокурору.

Хунай-оол Чамбал-оолович

Ачай, ачай, күжүр ачай
Аксым-кежи болуп чор сен.
Ажы-төлүң бистерни дээш
Амыр-дыш чок чурттап чор сен.
Авайымның орнун солуп,
Анаа черле олурбайн,
Ам бо хүнге чедир бисти
Азыражып чор сен, ачай.
Чеден бештиң артын аштың,
Чезени сен көрбөдүң дээр
Чуртталганың аар-берге оруктарын
Чурттап эртип шыдап чор сен.
Чежемейниң берге-даа бол,
Черле холуң салбайн чордуң.
Ынчангаш ачам сеңээ
Чоргаарланып чурттап чор мен.
Алдын хүнүң херели дег,
Авыралдың ачайым сээ
Аас-кежик, кадыкшылды
Ажы-төлүң күзеп тур бис.

Рада

Бажың-Алаак суур.

Вашу рекламу прочтет вся Тыва
страницах газеты «ШЫН»
«ШЫН» — газета, которая
распространяется по всей тер-
рии республики. Т: 2-18-10

Школаларга, ясли-садтарга тус

(стендилер, табличкалар, адресстер
болгаш чалалга, хүндүлүг бижиктер...)

Организациялар-биле керээ езуугаар ажылд

Өртектер чиигеттинген!

Кызыл хоорай, Калинин 23, «Бизнес-инкубатор»
Тел.: 8-923-269-0760

Извещение о предоставлении земельного участка хозяйственного назначения

Администрация Кызылского кожууна сообщает о предоставлении земельного участка в собственности сельскохозяйственного назначения, расположенного

1. РТ, Кызылский кожуун, Дачное некоммерческое хозяйство «Серебрянка» ул. Клубничная, №3, разрешенное использование - под дачный земельный участок, площадью 664 кв.м.

2. РТ, Кызылский кожуун, Дачное некоммерческое хозяйство «Серебрянка» ул. Клубничная, №5, разрешенное использование - под дачный земельный участок, площадью 664 кв.м.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного земельного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования настоящего извещения (дата окончания приема заявлений - 05.04.2016г.), необходимо подать письменное заявление в Администрацию Кызылского кожууна, пгт.Каа-Хем, ул. Д.20. Телефон для справок: 9-20-66.

Администрация Кызылского кожууна вносит предложение, опубликованное в газете «Шын» №24 от 04.03.2016г. Уточнение дается в п.2 данного извещения, где говорится о предоставлении земельного участка площадью 664 кв.м.; читать «... площадью 594 кв.м.»

Тыва Республиканың Баштыңының Администраци-
Тыва Республиканың Чазааның Аппараты Тыва Респуб-
ликасының Даргазының бирги оралакчызының секретари
удуртукчузу Андрей Адыгжиевич Конгага оон авазы

Чылбакмаа Комбужаловна КОНГАНЫН
мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалын илергей

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямазы.

Коп редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар
Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
секретарь — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-17-91, бухгал-
терия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хей-ниити амыдырал
килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс
(394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 5336. Номери парлагаче дужааганы: график езуугаар
— 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 3010181050000
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг ком-
муникациялар адырыңа хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва

талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те
Херечилелдиң дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравчи-
н) Солунда парлагачың материалдарың авторларыңың бодалдарың
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске
лар, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.